

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

▪ مقاله کاری شماره (۵) / اردیبهشت ۱۳۹۲

▪ استانداردهای حسابداری و حسابرسی در موسسات مالی اسلامی: گزارش چهارمین

روز مدرسه زمستانه بانکداری اسلامی

▪ وهاب قلیچ*

▪ کلمات کلیدی: حسابداری، حسابرسی، استانداردسازی، بانکداری اسلامی، موسسات مالی اسلامی

▪ طبقه‌بندی JEL: O10, O16, L87.

*کارشناس ارشد پژوهشی، گروه بانکداری، پژوهشکده پولی و بانکی.

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

تهران: میدان آرژانتین، ابتدای بزرگراه آفریقا، روبروی پارکینگ بیهقی، پلاک ۱۰

کدپستی: ۱۵۱۴۹۴۷۱۱۱ صندوق پستی: ۷۹۴۹-۱۵۸۷۵

www.mbri.ac.ir

- دیدگاه و نظرات ارائه شده در این مقاله متعلق به نویسندگان بوده و لزوماً نظر پژوهشکده پولی و بانکی را منعکس نمی‌کند.
- کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پژوهشکده پولی و بانکی می‌باشد، لیکن استفاده از نتایج این مقاله با ذکر منبع بلامانع است.

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

استانداردهای حسابداری و حسابرسی در موسسات مالی اسلامی:

گزارش چهارمین روز مدرسه زمستانه بانکداری اسلامی

زمان: سه شنبه ۱۷ بهمن ۱۳۹۱

مدرس: استاد شاهول حمید بن محمد ابراهیم (استاد مرکز بین‌المللی آموزش مالی اسلامی)

تهیه و تنظیم: وهاب قلیچ

مقدمه

دکتر شاهول حمید بن محمد ابراهیم^۱، استاد تمام مرکز بین‌المللی آموزش مالی اسلامی^۲ (INCEIF) در کشور مالزی از کارشناسان و مدرسین مشهور استانداردهای حسابداری و حسابرسی در موسسات مالی اسلامی هستند که در روز چهارم مدرسه زمستانی بانکداری اسلامی به توصیف و تشریح این استانداردها پرداختند. کارگاه ایشان مشتمل بر پنج بخش حسابداری در چشم انداز اسلامی، حسابداری بر سپرده‌ها، حسابداری برای قراردادهای بر پایه فروش، حسابداری برای تامین مالی بر پایه مشارکت و اجاره و در نهایت حسابرسی بر پایه شریعت پرداخته می‌باشد. در ادامه به شرح مختصر این پنج بخش می‌پردازیم.

¹ Shahul Hameed bin Mohamed Ibrahim

² International Centre for Education in Islamic Finance

بخش اول: حسابداری در چشم‌انداز اسلامی

در جهان همگرایی زیادی نسبت به استانداردهای حسابداری و حسابرسی موسسات مالی وجود دارد. از آنجا که این استانداردها عموماً مبتنی بر جهان‌بینی و ارزش‌های ماتریالیستی و سکولاری می‌باشد چندان برای موسسات مالی اسلامی مفید و مناسب به نظر نمی‌رسد. از این‌رو لازم است که با استفاده از تجربه دیگران، استانداردهای حسابداری و حسابرسی را مطابق با اصول و موازین شریعت اسلامی تعیین و تدوین نماییم. در یک نگاه کلی می‌توان اذعان داشت که رعایت موازین شریعت، عدم تمرکز ثروت و لزوم چرخش آن، درآمدهای منصفانه، احترام به سالخورده‌ها، معلولین و ناتوانان کم‌درآمد از جمله مهمترین مواردی است که بایستی مدنظر موسسات مالی اسلامی در تعیین استانداردهای حسابداری و حسابرسی قرار داشته باشد.

فرآیند تشخیص، طبقه‌بندی، اندازه‌گیری، ثبت، تلخیص و گزارش و اعلام وقایع و دادوستدهای اقتصادی به سهامداران و بستانکاران ذی‌نفع به منظور تصمیم گرفتن آنان در خصوص مقدار و زمان خرید، نگه‌داری و یا فروش سهام و همچنین اطمینان یافتن از جریان نقدی آتی خود برای تخصیص منابع محدودشان به فرصت‌های سرمایه‌گذاری کارا را می‌توان تعریفی از حسابداری بشمار آورد.

حسابداری اسلامی را می‌توان ابزار و فرآیندی حسابداری به منظور تامین اطلاعات مناسب (نه فقط داده‌های مالی) برای اطمینان‌یابی از مطابق بودن امور با شریعت و هدف‌گیری ارزش‌های اجتماعی - اقتصادی دانست. پرهیز از معاملات ربوی و شبهه‌دار، توجه به در این زمینه می‌توان به آیات قرآن کریم نگاهی داشت. به عنوان نمونه، آیه ۲۸۲ سوره بقره به اهمیت ثبت و کتابت قراردادها به جهت جلوگیری از ایجاد شک و تردید، حمایت و مراقبت از طرف ضعیف‌تر معاملات، استفاده از حسابدار شایسته و امین و حسابرس صادق و درستکار اشاره دارد.

افزون بر این آیه شواهد دیگری در رابطه با امر حسابداری و حسابرسی در قرآن کریم وجود دارد که به عنوان مثال می‌توان به آیات ۳۰ و ۴۲ سوره بقره، آیه ۱۶۵ سوره انعام، آیات ۷ تا ۱۲ سوره انشقاق، آیات ۱۹ و ۲۰ سوره الحاقه، آیه ۶ سوره حجرات، آیه ۳۴ و ۳۵ سوره اسراء، آیات ۱ تا ۹ سوره مطففین و آیات ۸۴ تا ۸۶ سوره هود اشاره داشت.

اهداف حسابداری مالی اسلامی:

تعیین حقوق و تعهدات طرف‌های ذی‌نفع بر اساس شریعت اسلامی و مفاهیمی همچون انصاف، خیریه و اجابت اصول و ارزش‌های معاملات اسلامی، فراهم‌سازی شرایط صیانت از دارایی‌های بانک‌های اسلامی و حقوق ذی‌نفعان، فراهم‌سازی شرایط جهت توانمندسازی و کارا تر نمودن بانک‌های اسلامی و تولید اطلاعات مفید به منظور مطلع ساختن افراد و تاثیرگذاری مثبت بر تصمیم‌گیری‌های معاملی آنان از جمله مهمترین اهداف حسابداری مالی اسلامی به شمار می‌آید.

در ادامه نمونه‌ای از ترازنامه‌ها و گزارش‌های سالانه بانک‌ها در سه بخش بانک‌های متعارف، بانک‌های اسلامی که از سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی^۳ AAOIFI تبعیت نمی‌نمایند و بانک‌های اسلامی که از AAOIFI تبعیت می‌کنند ارائه گردید.

³ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions

بخش دوم: حسابداری برای سپرده‌ها

بر اساس سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی (AAOIFI) فعالیت‌های بانک‌های اسلامی را می‌توان در چهار فعالیت عمده دسته‌بندی نمود: مدیریت سرمایه‌گذاری از طریق مضاربه یا قرارداد نمایندگی، ارائه خدمات مالی همانند تهیه ضمانت‌نامه و نقل و انتقال پول، خدمات اجتماعی همانند ارائه قرض‌الحسنه و در نهایت سرمایه‌گذاری با استفاده از قراردادهای مالی اسلامی همانند اجاره و مضاربه.

در کشورهای خاورمیانه عموماً از قرض‌الحسنه یا قراردادهای امانت برای حساب‌های جاری و پس‌انداز استفاده می‌شود. در حالیکه در بانک‌های کشورهای هم‌چون مالزی از قرارداد ودیعه یا ودیعه با ید امانی استفاده می‌شود. بدین معنا که سپرده‌گذار پول خود را نزد بانک به امانت می‌سپارد تا هنگام نیاز آن را از بانک پس بگیرد. در بانک‌های اسلامی (بر خلاف بانک‌های متعارف) هیچگونه بهره‌ای به این سپرده‌ها تعلق نمی‌گیرد. البته چنانچه بانک‌های اسلامی با این وجوه سرمایه‌گذاری نموده و یا در طرح‌های تامین مالی مشارکت داشته باشند و سود و منفعتی از این وجوه بدست آمده باشد، می‌توانند به صلاحدید خود و برای در کورس رقابت ماندن با بانک‌های متعارف، سهمی از آن سود را به عنوان هبه و یا هدیه به حساب‌های جاری و یا حساب‌های پس‌انداز سپرده‌گذاران واریز نمایند. در اینجا ما بر روی مبحث حسابداری قراردادهای مضاربه‌ای متمرکز شده و برخی از ابعاد آن را مورد طرح و بررسی قرار می‌دهیم.

مضاربه یکی از عقود است که در دسته عقود مشارکتی قرار داده می‌شود. از آنجاکه سود ثابت و قطعی به سپرده‌های قرض‌الحسنه و یا امانی تعلق نمی‌گیرد، می‌توان از عقد مضاربه استفاده بیشتری نمود. گرچه در بانک‌های اسلامی در طرف دارایی از مضاربه برای تامین مالی مشتریان استفاده چندانی نمی‌شود، ولیکن در طرف

بدهی امکان این استفاده مهیا می‌باشد. مضاربه که در اشکال و فرم‌های گوناگون قابل اجرا است، یک نوع مشارکت بین یک یا چندین شریک که یک طرف تامین سرمایه و طرف دیگر تهیه نیروی کار، مهارت و کارآفرینی را بر عهده دارد می‌باشد.

مضاربه را در سه دسته مضاربه دوطرفه، مضاربه چند طرفه و مضاربه مجدد⁴ دسته‌بندی می‌نمایند، که بانک می‌تواند در نقش مضارب یا پذیرنده سرمایه در این نوع قراردادها به ایفای نقش بپردازد. در مضاربه دوطرفه، تامین‌کننده سرمایه (رب‌المال) سرمایه خود را (مثلاً ۲۰۰ هزار دلار) به بانک (مضارب) جهت سرمایه‌گذاری می‌سپارد. به عنوان مثال سهم تقسیم سود بین بانک و سپرده‌گذار ۳۰ و ۷۰ درصد است. اگر پروژه ۸۰ هزار دلار سود داشته باشد، ۷۰ درصد آن یعنی ۵۶ هزار دلار به سپرده‌گذار و ۲۴ هزار دلار آن به بانک می‌رسد. اما اگر پروژه ۸۰ هزار دلار ضرر داشته باشد، تمام ضرر متوجه سپرده‌گذار می‌شود. در مضاربه چند طرفه، دو (یا چند) تامین‌کننده سرمایه (رب‌المال) سرمایه خود را (مثلاً هر کدام ۱۰۰ هزار دلار: جمعاً ۲۰۰ هزار دلار) به بانک (مضارب) جهت سرمایه‌گذاری می‌سپارند. به عنوان مثال سهم تقسیم سود بین بانک و سپرده‌گذار اول و دوم به ترتیب ۳۰، ۳۵ و ۳۵ درصد است. اگر پروژه ۸۰ هزار دلار سود داشته باشد، ۳۵ درصد آن یعنی ۲۸ هزار دلار به سپرده‌گذار اول، ۳۵ درصد آن یعنی ۲۸ هزار دلار به سپرده‌گذار دوم و ۲۴ هزار دلار آن به بانک می‌رسد. اما اگر پروژه ۴۰ هزار دلار ضرر داشته باشد، تمام ضرر متوجه سپرده‌گذاران بوده و بنا به سهم مساوی آنان به طور برابر (هر کدام ۲۰ هزار دلار) متحمل زیان می‌شوند.

⁴ Re mudarabah

در مضاربه مجدد، تامین کننده سرمایه (رب المال) سرمایه خود را (مثلاً ۱۰۰ هزار دلار) به بانک (مضارب اول) جهت سرمایه گذاری می سپارد، سپس بانک آن سرمایه را به یک کارآفرین (مضارب دوم) منتقل می نماید. به عنوان مثال سهم تقسیم سود بین کارآفرین (مضارب دوم) و بانک (مضارب اول) ۴۰ و ۶۰ درصد و سهم بین بانک (مضارب اول) و سپرده گذار ۳۰ و ۷۰ درصد تعیین می گردد. اگر پروژه ۵۰ هزار دلار سود داشته باشد، ۴۰ درصد آن یعنی ۲۰ هزار دلار به کارآفرین (مضارب دوم) رسیده و ۶۰ درصد مابقی آن یعنی ۳۰ هزار دلار بین بانک (۹ هزار دلار) و سپرده گذار (۲۱ هزار دلار) تقسیم می شود. اما اگر پروژه ۳۰ هزار دلار ضرر داشته باشد، تمام این ضرر متوجه سپرده گذار شده و دو مضارب هیچ ضرری را متحمل نمی شوند.

حساب های سرمایه گذاری به دو بخش با محدودیت و بدون محدودیت قابل تقسیم می باشند. در حالت با محدودیت سپرده گذار می تواند بانک را در خصوص چگونگی، مکان، مقدار و هدف سرمایه گذاری محدود نموده و به عنوان نمونه وی را مجبور سازد که سپرده ها و سرمایه های آنان به هیچ طریقی در موارد ریسکی و یا بدون ضامن و وثیقه سرمایه گذاری نشود. این اختیارات می تواند به محدودیت موارد سرمایه گذاری منتهی شود. اما در حالت بدون محدودیت، بانک مختار است به صلاح دید خود و به دور از اعمال محدودیت سپرده گذار، وارد امر سرمایه گذاری شود. در این حالت، بانک اسلامی قادر است سرمایه های گوناگون خود از جمله منابع حساب های جاری را با وجوه این سپرده گذاران در هم آمیخته و از ترکیب آنان در سرمایه گذاری های مختلف استفاده نماید.

عده ای عقیده دارند سپرده گذاران در قرارداد مضاربه باید دارای حق رای و دخالت در مدیریت وجوه و چگونگی سرمایه گذاری ها باشند. همچنین لازم است که بانک به عنوان مضارب به طور دقیق مشخص نمایند که با وجوه سپرده گذاران چه کاری انجام داده اند. نکته قابل توجه آن است که بانک در سرمایه گذاری های خود بعضاً

از دیگر سرمایه‌ها و دارایی‌های خود نیز استفاده می‌کند که در این حالت سپرده‌گذاران قراردادهای مضاربه در سود این نوع سرمایه‌گذاری‌ها هیچگونه حقی ندارند و از این رو بایستی سود بانک برای تسهیم بین سپرده‌گذاران قراردادهای مضاربه به تفکیک مورد حسابداری قرار گیرد. بدیهی است اگر از ابتدا سرمایه‌گذاری با وجوه سپرده‌گذاران قراردادهای مضاربه از دیگر سرمایه‌گذاری‌های بانک منفک گردد، فرآیند تسهیم سود راحت‌تر می‌شود. مسئله در جایی پیچیده‌تر می‌شود که سرمایه سپرده‌گذاران قراردادهای مضاربه با وجوه صاحبان سهام بانک، وجوه صاحبان حساب‌های جاری و وجوه سپرده‌های پس‌انداز مشتریان ترکیب گردد. در این حالت تراز میانگین وزنی جهت نسبت‌بندی سودها بین صاحبان وجوه به کار گرفته می‌شود. اطلاع‌رسانی و ارائه گزارش در مورد درصدها و سهم‌های تسهیمی از سوی بانک به عنوان مضارب ضروری می‌باشد.

نکته دیگر آنکه ذخیره برابرسازی سود برای هر دوی بانک و سپرده‌گذاران می‌باشد؛ از این رو این ذخیره قبل از استخراج سهم بانک به عنوان مضارب، برداشت می‌گردد. پس از این برداشت، سهم مضارب یا همان بانک داده شده و آنگاه ذخیره مدیریت ریسک سرمایه‌گذاری از سود بر جای مانده کسر شده و مابقی به نسبت تعیین شده بین سپرده‌گذاران تقسیم می‌شود. به عبارت دیگر سهم مضارب بعد از کسر ذخیره برابرسازی سود و پیش از کسر ذخیره مدیریت ریسک سرمایه‌گذاری پرداخت می‌شود؛ چراکه اولی متعلق به هر دوی بانک و سپرده‌گذار بوده ولی دومی منحصر به سپرده‌گذاران و صاحبان وجوه می‌باشد.

در ادامه این بخش، مثالی از حسابداری مضاربه ارائه می‌گردد:

جدول ۱

وزن از مجموع	مقدار وجوه سرمایه گذاری شده (دلار)	درصد وجوه سرمایه گذاری شده	مقدار تراز میانگین (دلار)	
۰.۰۸	۶۰۰۰	٪۴۰	۱۵۰۰۰	حساب جاری
۰.۷۷	۵۴۰۰۰	٪۹۰	۶۰۰۰۰	وجوه حاصل از سپرده های سرمایه گذاری بدون محدودیت (مضاربه ای)
۰.۱۵	۱۰۰۰۰	٪۱۰۰	۱۰۰۰۰	سهام بانک
۱۰۰	۷۰۰۰۰	-----	۸۵۰۰۰	مجموع

جدول ۲

مقدار سود توزیع شده (دلار)		کل سود توزیع شده (دلار)
مقدار سود توزیع شده (دلار)	وزن از مجموع	
۷۳۷	۰.۰۸	حساب جاری
۶۶۳۴	۰.۷۷	وجوه حاصل از سپرده های سرمایه گذاری بدون محدودیت

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

		(مضاربه‌ای)
۱۲۲۹	۰.۱۵	سهام بانک
۸۶۰۰	۱۰۰	مجموع

جدول ۳

مقدار (دلار)	
۶۶۳۴	سود توزیع شده برای وجوه حاصل از سپرده‌های سرمایه گذاری بدون محدودیت (مضاربه‌ای)
۳۳۲	کسر ۵٪ برای ذخیره برابری سود (PER)
۶۳۰۲	سود باقیمانده پس از کسر PER
۱۵۷۵	کسر ۲۵٪ سهم بانک (مضارب) از سود
۴۷۲۷	مقدار باقیمانده از سود برای سرمایه‌گذاران

بخش سوم: حسابداری برای قراردادهای بر پایه فروش

از جمله قراردادهای مبتنی بر فروش می‌توان به مرابحه اشاره داشت. مرابحه از اولین قراردادهای تامین مالی مبتنی بر دارایی بشمار می‌آید که به عنوان ابزاری مفید از کاربردپذیری وسیعی در امر تامین مالی برخوردار می‌باشد. در اسلام خرید به سه روش قابل اجرا است. در یک روش، طی یک مبادله نقدی خریدار کالا را تحویل

گرفته و بهای آن را به فروشنده به صورت نقدی پرداخت می‌نماید. روش دوم به پرداخت با تاخیر (بیع الموجل) اشاره دارد. در این روش، فروشنده کالایی را می‌فروشد ولی پرداخت بهای آن کالا در تاریخی در آینده به طور نقدی و یکجا و یا در طی زمان و اقساطی صورت می‌پذیرد. در روش سوم، خریدار بر روی نوع، کیفیت، کمیت کالا با فرد فروشنده توافق کرده و فروشنده بنا به سفارش وی آن کالا را ساخته (استصناع) یا می‌خرد یا که تولید می‌نماید و آن را به خریدار در تاریخی در آینده تحویل می‌دهد. در این حالت پرداخت بهای کالا زودتر از تحویل کالا می‌باشد.

در نظام بانکی، در ابتدا بانک کالایی را برای فروش مرابحه‌ای از فروشنده کالا خریداری و بهای آن را پرداخت می‌نماید. سپس بانک وارد یک قرارداد مرابحه‌ای با مشتری شده و کالا را به وی تحویل می‌دهد. خریدار موظف است بهای کالاها را به صورت اقساطی طی دوره قرارداد به بانک پرداخت نماید. نوع دیگر اجرای مرابحه، مرابحه با سفارش خرید است. در این روش، در ابتدا مشتری کالای مدنظر خود را به بانک معرفی می‌نماید و به بانک قول می‌دهد که پس از خریداری بانک از فروشنده کالا، آن کالا را از بانک به نحو مرابحه خریداری نماید. در مرحله بعد بانک بنا به سفارش مشتری آن کالا را از خریدار خریده و بهای آن را به وی پرداخت می‌نماید. سپس با مشتری سفارش دهنده، قرارداد مرابحه منعقد نموده و با سپردن کالا به وی بهای آن را به طور اقساط دریافت می‌نماید.

نکته حایز اهمیت در مرابحه آن است که بنا بر نظر فقها فروشنده باید قیمت خرید و میزان مبلغ اضافی افزون بر آن به عنوان سود را به تفکیک به اطلاع خریدار برساند. به عبارتی خریدار در مرابحه باید آگاه باشد که از این مبلغی که به فروشنده می‌پردازد چقدر مبلغ خرید نقدی آن و چقدر میزان اضافه شده بر آن (سود) است. نکته در

مورد قولی است که سفارش دهنده کالا به بانک مبنی بر خرید کالا می‌دهد. برخی از فقها این قول را غیرتعهدآور می‌دانند چراکه در هنگام قول دادن، کالایی را بانک مالک نشده است و بانک نمی‌تواند کالایی را که هنوز مالکش نشده است را به فروش برساند.

بانک اسلامی به منظور کاهش ریسک‌های خود می‌تواند وجهی را به عنوان سپرده، برای اطمینان از جدی بودن و اجابت قول سفارش دهنده کالا (مشتری بالقوه) از وی تقاضا نماید. در حالت عربون این مبلغ جزوی از بهای کل کالای سفارش داده شده می‌باشد.

طبق قوانین فقهی کالاهایی مجاز به فروخته شدن هستند که اولاً موجود باشند، تحت مالکیت فرد فروشنده و قابل تحویل بوده و دارای ارزش فروختن باشند. البته انعطاف‌هایی نیز در قوانین اسلامی وجود دارد تا افراد راحت‌تر دست به مبادله و معامله بزنند. قرارداد سلم و استصناع دو نوع قرارداد اصلی می‌باشد که دارای جواز شرعی هستند. در این دو نوع قرارداد اجازه فروختن کالایی داده شده است که فعلاً در زمان حال موجود نیستند. قرارداد سلم قراردادی است که خریدار کالایی را برای تحویل گرفتن در آینده در ازای پرداخت بهای آن در زمان حال، می‌خرد.

قرارداد سلم طبق تعریف AAOIFI، خریدی کالایی برای تحویل با تاخیر در ازای پرداخت فوری بهای آن بر اساس ویژگی‌های تعیین شده برای آن است. در قرارداد سلم بانکی در ابتدا بانک اسلامی بهای کالا را برای تحویل آن در آینده به فروشنده می‌پردازد. فروشنده طبق توافق بانک به نماینده بانک مراجعه می‌کند. نماینده بانک، کالا را به خریدار نهایی می‌فروشد. خریدار نهایی بهای آن کالا را به نماینده بانک پرداخت نموده و نماینده پس از کسر حق‌العمل خود، مابقی مبلغ را به بانک منتقل می‌نماید. در قرارداد سلم موازی در ابتدا بانک اسلامی، قرارداد

سلمی را با فروشنده برقرار می‌سازد. سپس خریدار نهایی طی قرارداد سلم موازی بهای کالای مدنظر را به بانک پرداخت می‌نماید. فروشنده در سررسید مقرر، کالا را به بانک تحویل داده و آنگاه بانک آن کالا را به خریدار نهایی منتقل می‌سازد. طرفین قرارداد، مکان تحویل کالا، زمان تحویل کالا و شرایط ضروری دیگر بایستی مشخص و معین باشد. (در ادامه برخی از مباحث تخصصی حسابداری قرارداد سلم تشریح گردید).

درکنار قرارداد سلم، قرارداد استصناع یکی دیگر از قراردادهای کاربردی است که خرید و فروشی رخ می‌دهد بی‌آنکه آن کالا در زمان حال موجود باشد. این قرارداد عموماً برای پروژه‌های بزرگ همچون ساخت طرح‌های نیروگاهی، هواپیما و بزرگراه بکار گرفته می‌شود. بانک‌های اسلامی با انعقاد قرارداد استصناع موازی، واسط بین سفارش دهنده و تولیدکننده می‌شود. در این حالت، ابتدا مشتری به بانک مراجعه می‌کند و با سپردن سپرده و پرداخت‌هایی طبق قرارداد، سفارش ساخت و تولید کالای مدنظر خود را به بانک تحویل می‌دهد. بانک بر اساس آن سفارش، قراردادی را با تولیدکننده منعقد ساخته و در ازای اعلام گزارش از پیشرفت کار مبلغی را بنا به مفاد قرارداد به تولیدکننده پرداخت می‌نماید. در سررسید تولیدکننده کالای ساخته شده را به بانک و بانک آن را به مشتری سفارش دهنده تحویل می‌دهد و مابقی مبالغ طبق قرارداد منتقل شده و سهمی نیز به بانک داده می‌شود. از دیدگاه حسابداری قرارداد استصناع قراردادی پیچیده از حیث محاسبه و حسابداری هزینه‌های پروژه‌ها می‌باشد که انجام صحیح و درست آن منوط به تعیین دقیق شرایط در متن قرارداد، شفافیت فعالیت‌ها و گزارش‌دهی صحیح از روند پیشرفت امور می‌باشد. (در ادامه برخی از مباحث تخصصی حسابداری قرارداد استصناع تشریح گردید).

بخش چهارم: حسابداری برای تامین مالی بر پایه مشارکت و اجاره

در این بخش به قرارداد مضاربه به عنوان مشارکت نیروی کار با سرمایه و همچنین به قرارداد مشارکت به عنوان هسته جایگزین بانکداری بر پایه بهره پرداخته شد. بانک می‌تواند از مضاربه دولایه یا دوطرفه نیز استفاده نماید. در این حالت، در ابتدا قراردادی بین سپرده‌گذار (صاحب سرمایه) و بانک (مضارب) منعقد شده و سپس قراردادی بین بانک (تامین کننده سرمایه) و مضارب دیگر بسته می‌شود. اگر سود حاصل آمد به درصد تعیین شده بین صاحب مال و مضارب توزیع شده و اگر ضرری پدید آمد تنها به سرمایه صاحب سرمایه وارد می‌شود و ضرر مضارب همان فعالیت و تلاش بی‌اجر و بی‌درآمدی است که انجام داده است.

اگر سرمایه به صورت اقساطی ارائه گردید زمانی حساب می‌شود که آن قسط پرداخت شده باشد. همچنین اگر انتقال سرمایه به صورت شرطی و معلق به امری باشد هم زمانی به حساب می‌آید که به دست مضارب رسیده باشد. حتی ممکن است سرمایه به صورت غیرپولی باشد همانند ساختمان و یا هواپیما که این نیز جزو سرمایه در مضاربه به حساب می‌آید. البته باید بین قیمت عادلانه و بازاری و قیمت دفتری اینگونه سرمایه‌ها دقت داشت و محاسبات حسابداری را با توجه به این تفاوت‌ها انجام داد.

در زمینه امر حسابداری باید خاطر نشان ساخت اگر شروع و پایان قرارداد مضاربه طی یک سال مالی بانک صورت پذیرد، سود و زیانی که سهم بانک است باید در سال مالی بانک تعیین و مشخص گردد. اما اگر پایان قرارداد مضاربه خارج از سال مالی بانک باشد، سود و زیانی که سهم بانک است باید برای همان دوره تعیین گردد. حال اگر دوره قرارداد مضاربه تمام شده باشد ولی مضارب سهم سود بانک را هنوز پرداخت نکرده باشد، بانک

باید آن مبلغ را جزو مبالغ قابل وصول محاسبه نماید (در ادامه برخی از مباحث تخصصی حسابداری قرارداد مضاربه تشریح گردید).

مشارکت قراردادی بین دو نفر و یا بیشتر است که بر اساس قواعد فقهی سود بدست آمده بین آنان تقسیم می‌گردد. در قراردادهای مشارکت، بانک از دو مزیت نسبی نسبت به قراردادهای مضاربه برخوردار است. در مشارکت بانک اجازه کنترل و دخالت بر هزینه‌های نمایندگی و مسائل مشکلات اخلاقی دارد. همچنین ضرر احتمالی پدید آمده بین طرفین بر حسب میزان مشارکت توزیع می‌شود در حالیکه در مضاربه کلیه ضررها متوجه بانک به عنوان صاحب سرمایه می‌باشد. همچنین در قراردادهای مشارکت، بانک از چند نقطه ضعف نسبی نسبت به قراردادهای مضاربه برخوردار است. از جمله این موارد آنکه بانک به علت کمبود نیروی کارشناسی و قوای نظارتی کمتر تمایل به مدیریت و کنترل روند پروژه‌ها دارد در حالیکه نتیجه مشارکت ارتباط زیادی با نظارت بر فعالیت شرکا دارد.

مشارکت بر دو نوع ثابت و تناقصی است. در حالت مشارکت ثابت نسبت و سهم طرفین تا انتهای دوره مشارکت ثابت و بدون تغییر است. در حالت مشارکت تناقصی بانک آهسته و به تدریج سهم خود را به شریک خود واگذار می‌نماید به نحوی که در انتهای دوره بانک به طور کامل از شراکت پروژه خارج شده است.

از جمله دیگر ویژگی‌های مشارکت می‌توان به این موارد اشاره داشت. حداقل دوفنر برای شراکت لازم است و هیچ سقفی به عنوان حداکثر وجود ندارد. همه شرکا باید در مدیریت همکاری داشته باشند حتی اگر سهم‌های متفاوت از همی در شراکت داشته باشند. سهم شرکا در سرمایه جمع‌آوری شده می‌تواند به طور مساوی و یا نامساوی از هم باشد. نسبت و سهم شراکت در سود و زیان باید از ابتدا مشخص باشد. سرمایه و یا سود تخمینی

نمی‌تواند از سوی شریکی ضمانت شود. ضررها باید بر اساس نسبت آورده در سرمایه محاسبه شود و نه بر اساس نسبت و سهم سود طرفین از کل سود. این امکان وجود دارد که آن دسته از شرکایی که بیشتر از بقیه کار و فعالیت دارند سهم بیشتری از سود ببرند، حتی اگر آورده سرمایه آنان نسبت به دیگر شرکا کمتر باشد. مشارکت با مضاربه متفاوت است و یکی از این تفاوت‌ها آن است که در مشارکت تمامی طرفین باید در اجرا و به پیش بردن پروژه همکاری و فعالیت داشته باشند و همگی باید در سرمایه سهمی ولو اندک داشته باشند. (در ادامه برخی از مباحث تخصصی حسابداری قرارداد مشارکت تشریح گردید).

قرارداد مهم دیگری که قابلیت استفاده در نظام بانکی را دارد و مورد تایید فقهای اسلام می‌باشد، قرارداد اجاره است. کلمه الاجاره از کلمه اجر به معنای پاداش و دستمزد به ازای ارائه خدمت می‌آید. اجاره به معنای کرایه کردن و یا اجیر کردن فرد، خدمات و یا منفعت دارایی می‌باشد. اجاره در سه نوع تعریف شده است: اجاره عملیاتی (ساده)، اجاره به شرط تملیک (در انتهای دوره اجاره موضوع اجاره به تملیک مستاجر درمی‌آید) و اجاره سپس بیع (کالایی اجاره می‌شود و در انتها مستاجر آن کالا را از موجر خریداری می‌کند). اگر زمان شروع اجاره در متن قرارداد تصریح نگردد، می‌توان زمان انعقاد قرارداد را همان زمان ولی زمان اجرایی شدن اجاره را در زمانی در آینده تعیین نمود.

در اجاره، موجر یک هزینه اولیه برای خرید کالا را متقبل می‌شود. یک هزینه هم هزینه استهلاک کالا به مرور زمان است. از سوی دیگر درآمدی که از اجاره بها بدست می‌آورد در سمت دریافتی‌های خود دارد. البته برخی از کالاها با گذر زمان بر قیمت آن افزوده می‌شود همانند مسکن اما برخی دیگر با گذر زمان و قدیمی شدن آن دچار

افت قیمت می‌شود که تمامی این ملاحظات بایستی در حسابداری اجاره مورد توجه قرار گیرد (در ادامه برخی از مباحث تخصصی حسابداری قرارداد اجاره تشریح گردید).

بخش پنجم: حسابرسی بر پایه شریعت

حسابرسی به معنای رسیدگی به صورتهای مالی برای اظهار نظر در مورد تطابق آنها با استانداردهای پذیرفته شده حسابداری است. برای این کار استانداردهای بین‌المللی حسابرسی⁵ طراحی شده است. فرآیند حسابرسی از شش مرحله تشکیل شده است. فرآیند سیستمی، جمع‌آوری مشاهدات و مدارک، کافی و قابل اطمینان بودن مشاهدات، مرتبط بودن مشاهدات با موضوع، مقایسه و تطبیق با ملاک‌ها و شاخصه‌ها و نیز در انتها جمع‌بندی و اعلام یافته‌ها و نتایج.

⁵ International Standards on Auditing (ISA)

تاریخچه حسابرسی نشان می‌دهد که در سده‌های اخیر این حرفه از تغییر و تحول زیادی برخوردار بوده است. در اواخر سده ۱۸۰۰ و اوایل سده ۱۹۰۰ عموم حسابرسی‌ها تنها متوجه حسابرسی مالی بوده است. در سال‌های بعد حسابرسی عملکرد جهت سنجش و برآورد کارایی منابع، حسابرسی اجتماعی و زیست محیطی برای انطباق فعالیت‌ها با اهداف و ارزش‌های اجتماعی و زیست محیطی و همچنین حسابرسی شریعت جهت سنجش میزان تطابق فعالیت‌ها با اصول و موازین شریعت نیز به فرآیندهای حسابرسی در کشورهای اسلامی افزوده شد.

حسابرسی شریعت تمامی ابعاد کسب و کار موسسات مالی اسلامی اعم از فناوری اطلاعات، نیروی انسانی و غیره را پوشش می‌دهد. مشکلی که وجود دارد آن است که یک ساختار و نامگذاری واحد برای نظارت و حسابرسی شریعت در بین موسسات مالی اسلامی رواج ندارد. به عنوان نمونه عناوین کمیته شریعت در بانک نگارای مالزی، هیئت شریعت در بانک البرکه بحرین، هیئت نظارت شرعی در بانک شمیل بحرین، مشاور شریعت در بانک میزان پاکستان و شورای نظارت شریعت در بانک اسلامی مالزی از جمله تفاوت نامگذاری‌ها برای هیئت حسابرسی شریعت در بین بانک‌های مهم اسلامی می‌باشد.

منظور از لفظ شریعت در حسابرسی شریعت، تطابق داشتن امور و فعالیت‌ها با قوانین و موازین شریعت و فتاوی فقها است. ممکن است شمول فعالیت‌های بانکی با فتاوی موجود و موازین در دسترس چندان مطابق نباشد. از این رو لازم است که تایید شریعت برای تمامی فعالیت‌ها به اثبات برسد و هیچ فعالیت‌تی به صرف خارج موضوع بودن، نباید نسبت به دریافت تایید شرعی بی تفاوت باشد.

استانداردهای حسابرسی و حسابداری در دنیای متعارف مورد پذیرش جهانی قرار دارد. استانداردهای حسابرسی و حسابداری اسلامی که توسط AAOIFI معرفی گردیده برای حسابداری و حسابرسی متعارف و شریعت موسسات مالی اسلامی تدوین شده است.

❖ استانداردهای نظارت شریعت AAOIFI دارای دسته‌بندی‌هایی ذیل است:

- هیئت نظارت شرعی: انتصاب، ترکیب اعضا و گزارش.
- بررسی شریعت
- بررسی شریعت داخلی
- کمیته نظارت و حسابرسی برای موسسات مالی اسلامی
- استقلال هیئت نظارت شریعت (جدید)
- ابلاغ اصول نظارت برای موسسات مالی اسلامی
- مسئولیت اجتماعی شرکتی

❖ استانداردهای حسابرسی شریعت AAOIFI دارای دسته‌بندی‌هایی ذیل است:

- اهداف و قواعد حسابرسی

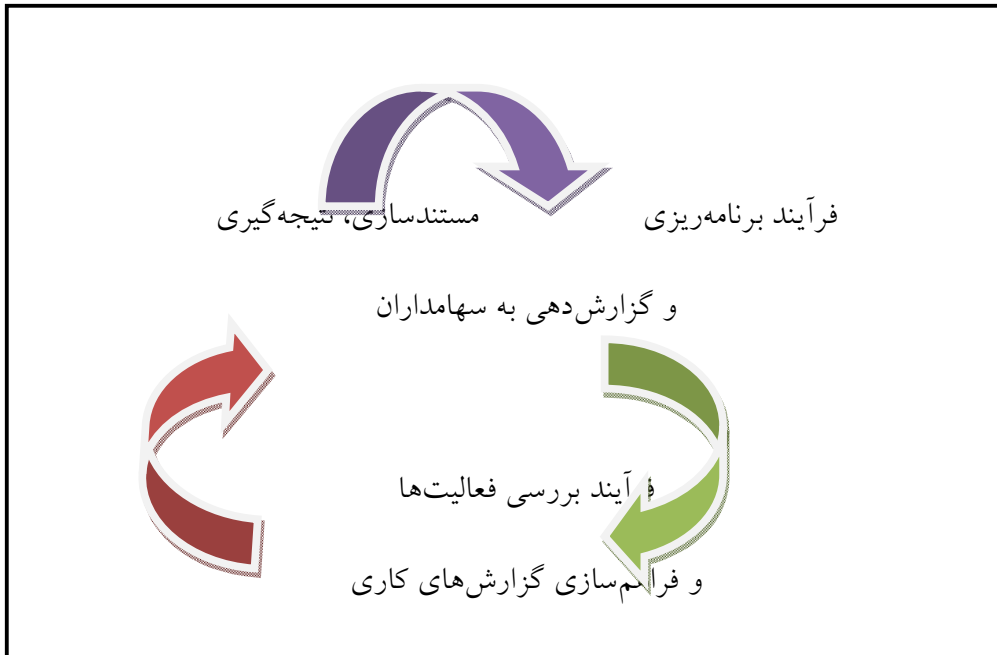
پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

- گزارش حسابرس
- تعهدات و وظایف حسابرسی
- آزمون برای انطباق امور با قوانین و قواعد شریعت توسط حسابرس خارجی
- مسئولیت حسابرس برای بررسی سوء استفاده، تقلب و خطا در حسابرسی صورت‌های مالی

❖ استانداردهای اخلاق AAOIFI دارای دسته‌بندی‌هایی ذیل است:

- کدهای اخلاقی حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی
 - کدهای اخلاقی برای اشتغال در مؤسسات مالی اسلامی
- (در ادامه چارچوب و ساختار حسابرسی و نظارت شرعی تشریح گردید.)

نمودار: چرخه بررسی شریعت

در بخش فرآیند برنامه ریزی لازم است که درکی کامل از ماهیت فعالیت‌های موسسات مالی و چگونگی اجابت قوانین و قواعد شریعت پدید آید تا بر اساس آن برنامه‌ریزان چارچوب و مسیری صحیح و مناسب برای نظارت و حسابرسی امور موسسات مالی تدوین نمایند. در بخش فرآیند بررسی فعالیت‌ها، لازم است که کلیه قراردادها، توافقات، معاملات و به عبارتی کلیه اقدامات و همچنین دستورالعمل‌ها، بخش‌نامه‌ها، صورت‌های مالی، گزارش‌ها و خلاصه مذاکرات مورد حسابرسی شریعت قرار گیرد. ضروری است نتایج این بررسی‌ها با مدیریت هر بخش به مذاکره گذاشته شده و نقاط ضعف و خطای یادآوری گردد. در انتها، مشاهدات با شاخصه‌ها سنجیده و گزارش و نتیجه‌گیری نهایی صورت می‌پذیرد.

در کنار حسابرس و ناظر خارجی، لازم است که هر بانک و موسسه مالی یک نهاد حسابرسی و نظارت داخلی بنا بر اندازه و حجم فعالیت‌های خود داشته باشد. این حسابرس و ناظر داخلی در کنار حسابرس و ناظر خارجی، تکمیل‌کننده و تقویت‌کننده فرآیند حسابرسی و نظارت می‌باشد. این حسابرس و ناظر داخلی موجب می‌گردد که شهرت بانک و یا موسسه مالی حفظ گردد و پیش از آنکه خطا و اشتباه و عدم تطابق احتمالی فعالیت‌ها با قواعد شریعت به بیرون از موسسه راه یابد، خود موسسه از آن ضعف و نارسایی مطلع شده و درصدد اصلاح آن برآید. این کار باعث تسهیل در امر حسابرسی و نظارت خارجی نیز شده و کارایی و اطمینان سیستم را افزایش می‌دهد. از مشکلات این طرح، بالا رفتن هزینه‌های موسسه، کمبود کارشناس حسابرسی و نظارت و نبود قانون و دستورالعمل مرتبط می‌باشد.

نکته دیگر آن است که گزارشی که یک حسابرس صادر می‌نماید باید دارای چه مشخصات و ارکانی باشد؟ گزارش حسابرس حتماً باید دارای عنوان گزارش، نشانی، تاریخ گزارش، مقدمه، شرح موضوع، ماهیت و هدف

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

گزارش، محتوای مربوط با انطباق فعالیت‌های موسسه مالی اسلامی با اصول و موازین شریعت و در نهایت امضای اعضا باشد. (در ادامه نمونه‌ای از حسابرسی موسسه مالی اسلامی در مالزی تشریح گردید).